

Paweł A. Jeziorski

(Instytut Historii PAN, Toruń)

ŹRÓDŁA DO DZIEJÓW POŁUDNIOWO-WSCHODNICH INFLANT (PÓŹNIEJSZYCH INFLANT POLSKICH) W LATACH 1561–1600 W ARCHIWACH RYGI I WILNA

Położoną w południowo-wschodniej części dawnych Inflant Łatgalię, współcześnie jedną z głównych krain historycznych Łotwy, do dziś cechuje znaczna odmienność od sąsiednich regionów, także w kontekście historii. Podbój słabo zaludnionych, silnie zalesionych i trudno dostępnych rejonów środkowej i północnej Łatgalii trwał aż do początków XIV w.¹ Były to więc ziemie, których mieszkańcy zdołali najdłużej zachować odrębność od sąsiednich władztw inflanckich. Łatgalia, podzielona między zakon inflancki i arcybiskupów ryskich, znalazła się też najwcześniej w orbicie bezpośrednich wpływów sąsiedniego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Już bowiem na mocy porozumień zawartych z mistrzem inflanckim Gotthardem Kettlerem (31 VIII 1559) i arcybiskupem ryskim Wilhelmem Hohenzollernem (15 IX 1559)², do zamków zakonnych w Dyneburgu (niem. Düneburg, łot. Daugavpils), Rzeżycy (niem. Rositten, łot. Rēzekne) i Lucynie (niem. Ludsen, łot. Ludza), a także do należącego do arcybiskupa ryskiego Marienhausu (niem. Marienhausen, łot. Viļaka), wkroczyły oddziały litewskie³. W efekcie tych wydarzeń, w większości z wymienionych zamków już w latach 1560–1561 zasiedli litewscy starostowie⁴. W wyniku siedemnastowiecznych wojen ze Szwecją, zakończonych ostatecznie w 1660 r., a także po podpisaniu traktatu pokojowego z państwem moskiewskim

---

¹ M. Biskup, *Uformowanie się duchownych władztw terytorialnych w średniowiecznych Inflantach i ich granice państwowe* [w:] *Inflanty w średniowieczu. Władztwa zakonu krzyżackiego i biskupów*, red. M. Biskup, Toruń 2002, s. 13.

² Zob. *Johann Renner's Livländische Historien*, wyd. R. Hausmann, K. Höhlbaum, Göttingen 1876, s. 252–257; *Codex Diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae* [...], wyd. M. Dogiel, t. 5, Wilno 1759, s. 223–225, nr 130; s. 228–231, nr 133.

³ *Johann Renner's Livländische Historien*, s. 251–258; A. Sucheni-Grabowska, *Zygmunt August. Król polski i wielki książę litewski 1520–1562*, Kraków 2010, s. 507–508.

⁴ Zob. *Urzednicy inflanccy XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Mikulski, A. Rachuba (*Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, t. 9, *Inflanty*), Kórnik 1994, s. 179, nr 1937; s. 189, nr 2041; s. 192, nr 2069; s. 200, nr 2168.

w 1667 r., kończącego blisko trzynastoletni okres okupacji rosyjskiej, Łatgalia stała się jedyną częścią Inflant zadźwińskich, która pozostała przy Rzeczypospolitej. Ziemie łatgalskie, posiadające od 1677 r. status województwa (inflanckiego), zwane także księstwem inflanckim lub też Inflantami Polskimi, pozostawały w granicach państwa polsko-litewskiego do pierwszego rozbioru⁵.

Burzliwe dzieje Inflant przyczyniły się do silnego zdekompletowania źródeł do historii Łatgalii. Podobny los spotkał również bazę źródłową do dziejów tego regionu w ostatnim czterdziestoleciu XVI w., a więc okresu szczególnie istotnego dla poprawnego zrozumienia historyczno-kulturowej specyfiki późniejszych Inflant Polskich.

Głównym zadaniem niniejszego tekstu jest prezentacja wybranych źródeł do dziejów ziem łatgalskich w latach 1561–1600, przechowywanych obecnie w zbiorach archiwalnych oraz bibliotecznych Rygi i Wilna. Za celowe uznałem jednak również zwrócenie uwagi na źródła do dziejów Łatgalii w ostatnich 40 latach XVI stulecia, które współcześnie uchodzą wprawdzie za bezpowrotnie stracone lub zaginione, jednak często jeszcze w I. połowie XX w. były przechowywane w prywatnych bądź publicznych archiwach i bibliotekach⁶. Omówienie losów kilku wybranych zbiorów pozwoli określić główne przyczyny ich rozproszenia, bądź całkowitego lub częściowego unicestwienia.

Źródła zniszczone i zaginione

Po dostaniu się w bezpośrednią orbitę wpływów państwa polsko-litewskiego ziemie łatgalskie były wielokrotnie dewastowane przez obce wojska. W trakcie najazdów ulegały zniszczeniu lub rozproszeniu zarówno archiwa rodowe, jak i zbiory instytucji, tak państwowych, jak i kościelnych. Liczne źródła uległy zniszczeniu już

⁵ Na temat dziejów Inflant Polskich w drugiej połowie XVII–XVIII w. zob. w: B. Dybaś, *Inflanty a polsko-litewska Rzeczpospolita po pokoju oliwskim (1660)* [w:] *Między Zachodem a Wschodem. Studia z dziejów Rzeczypospolitej w epoce nowożytnej*, red. J. Staszewski, K. Mikulski, J. Dumanowski, Toruń 2002, s. 108–127; idem, *Materiały do dziejów sejmiku województwa inflanckiego w XVII–XVIII wieku w zbiorach ryskich, wileńskich i warszawskich* [w:] *Istorijos akiračiai. Skiriamą Profesoriaus habilituoto daktaro Antano Tylos 75-mečiui*, Vilnius 2004, s. 255–267; idem, *Livland und Polen-Litauen nach dem Frieden von Oliva (1660)* [w:] *Reiche und Territorien in Ostmitteleuropa. Historische Beziehungen und politische Herrschaftslegitimation*, red. D. Willoweit, H. Lemberg, München 2006, s. 107–127; K. Bobiatyński, *Dyneburg i Inflanty Polskie podczas wojny Rzeczypospolitej z Moskwą 1654–1656*, „Zapiski Historyczne”, t. 70, 2005, z. 2–3, s. 107–123; idem, *Daugavpils un Poļu Inflantija (Latgale) Polijas-Lietuvas (Žečaspospoltas) valsts kara laikā ar Maskaviju 1654.–1655. gadā*, „Latvijas Kara muzeja gadagrāmata”, t. 6, 2005, s. 82–95; idem, *Między Rzeczpospolitą a Moskwą — Dyneburg i Inflanty Polskie w latach 1665–1667*, „Zapiski Historyczne”, t. 76, 2011, z. 3, s. 37–53.

⁶ Źródła te były wykorzystywane jeszcze podczas badań prowadzonych w XIX i początkach XX w., m.in. przez Gustawa Manteuffla i Bolesława Brężgo; por. bibliografie prac obu badaczy: *Materialien zu einem bibliographischen Verzeichnis kleinerer und grösserer von Gustav Baron Manteuffel im Druck erschienenen Arbeiten*, Riga 1906; *Profesors Boļeslavs Brēģo (1887–1957)*, red. H. Strods, Riga 1990, s. 66–77; zob. także: H. Strods, *Życie i twórczość naukowa Bolesława Brężgo historyka wschodniej Lotwy (Łatgalii — Inflant Polskich) (1887–1957)*, „Zapiski Historyczne”, t. 58, 1993, z. 2–3, s. 27–46; K. Zajac, *Gustav Manteuffell (1832–1916) — ein vergessener polnisch-lituanischer Historiker* [w:] *Geisteswissenschaften und Publizistik im Baltikum des 19. und frühen 20. Jahrhunderts*, red. N. Angermann, W. Lenz, K. Maier, Berlin 2011, s. 291–312.

podczas walk z wojskami moskiewskimi w latach 1577–1581/1582⁷. Po odzyskaniu kontroli nad Łatgalią okazało się, że wielu miejscowych właścicieli i dzierżawców dóbr utraciło podczas walk nie tylko swoje siedziby i poddanych, lecz także przywileje dokumentujące zakres przyznanych im praw władczych. Z problemem tym stykali się nagminnie komisarze królewscy (lustratorzy) odwiedzający Inflanty po zawarciu rozejmu z Wielkim Księstwem Moskiewskim w Jamie Zapolskim. W tej sytuacji w wielu przypadkach zmuszeni byli do czerpania wiedzy na temat lokalnych stosunków własnościowych z ustnych relacji miejscowej ludności⁸.

Podczas walk z Rosjanami zniszczone zostały także główne centra administracyjne Łatgalii — zamki w Dyneburgu, Rzeżycy, Lucynie i Marienhauzie. Zachowane opisy tych zamków, sporządzone przez lustratorów w latach 1583–1599, nie wspominają, by przetrwały zawieruchę wojenną jakieś pozostałości dawnych archiwów zamkowych. W zrujnowanych obiektach, które do schyłku XVI w. były remontowane jedynie doraźnie i w bardzo ograniczonym zakresie, brak było zazwyczaj nawet pomniejszych służących do przechowywania dokumentów⁹. W przeciągu XVII w. większość łatgalskich zamków popadła w zupełną ruinę i została ostatecznie opuszczona. Powstałe po zakończeniu wojny z Moskwą (1582) źródła pisane związane z administrowaniem dobrami należącymi do poszczególnych starostw, znalazły się zapewne w rękach starostów lub ich zastępców i niższych urzędników. Przechowywano je najpewniej na terenie dworów odgrywających w XVII–XVIII w. rolę lokalnych ośrodków¹⁰, względnie w miejscu rezydowania starosty. W tym ostatnim przypadku były zazwyczaj włączane do miejscowej biblioteki. Niszczeniu tego typu zabytków, jeśli nawet się zachowały, sprzyjał zwyczaj częstego przenoszenia całości lub fragmentów zbiorów w przypadku zmiany miejsca pobytu starosty i jego rodziny, podróżujących w interesach lub objeżdżających należące do nich dobra.

Bezcennym zbiorem materiałów do badań nad najwcześniejszymi dziejami lokowanego przez Stefana Batorego i obdarzonego 26 III 1582 r. prawem magdeburskim Dyneburga, były jego księgi miejskie. Niestety, zostały one zniszczone, najprawdopodobniej w sierpniu 1794 r., gdy wywołany w trakcie walk o miasto pożar strawił dużą część jego drewnianej zabudowy¹¹, w tym ratusz¹². Sporządzony

⁷ Jeszcze w grudniu 1581 r. zamki w Lucynie i Rzeżycy były w rękach oddziałów moskiewskich (por. M. Wrede, *Itinerarium króla Stefana Batorego 1576–1586*, Warszawa 2010, s. 115). Opuściły one ziemie łatgalskie dopiero w roku następnym.

⁸ *Źródła dziejowe*, t. XXIV, cz. 1, *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*; t. XIII, *Inflanty*, cz. 1, wyd. J. Jakubowski, J. Kordzikowski, Warszawa 1915 (dalej: *Inflanty*), passim; S. Škutāns, *Dokumenti par kļaušu laikim Latgolā*, [Münster] 1974, passim.

⁹ Zob. m.in. opis zamku w Rzeżycy z 1590 r. (S. Škutāns, op. cit., s. 104–111), czy sporządzone w 1599 r. opisy zamków w Lucynie (*Inflanty*, s. 1–3) i Rzeżycy (ibid., s. 149–151).

¹⁰ Przynajmniej w niektórych z nich znajdowały się pomieszczenia służące do składowania bieżącej oraz archiwalnej dokumentacji. Przykładowo w 1765 r. w opisie „rezydencyi” podstarościęgo lucyńskiego zlokalizowanej w Isnaudzie wzmiankowana jest „kancellarya” (*Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской*, t. 31, Витебск 1903, s. 372).

¹¹ Por. P. A. Jeziorski, *Dyneburg w ostatnim stuleciu istnienia Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Przyczynek do dziejów społecznych i gospodarczych miasta* [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, red. W. Walczak, K. Łopatecki, t. 2, Białystok 2010, s. 409.

¹² Ratusz był również obiektem drewnianym, w 2. połowie XVIII w. wymagającym ponadto remontu. W lustracji Dyneburga z 1765 r. został on opisany w następujący sposób: „W tymże

w 1737 r. odpis dokumentu z 1645 r.¹³ dowodzi, że w niewielkim Dyneburgu była prowadzona przynajmniej jedna seria wspólnych ksiąg wójtowskich i radzieckich, a księgi z 1. połowy XVII w. były jeszcze dostępne sto lat później. Czy istniały jeszcze wówczas księgi miejskie z ostatnich lat XVI w., nie wiadomo. Warto ponadto podkreślić, że poszczególne księgi wójtowsko-radzieckie, prócz danych o sprawach typowo miejskich, zawierały także liczne odpisy dokumentów, odnotowywanych tu z polecenia okolicznej szlachty. Prawdopodobnie dyneburski pisarz miejski¹⁴ prowadził również miejskie księgi rachunkowe, które jednak nie zachowały się¹⁵.

Liczne źródła do dziejów ziem łatgalskich w latach 1561–1600 były także przechowywane w bibliotekach miejscowej szlachty¹⁶. Już w XVIII stuleciu w licznych pałacach i dworach Inflant Polskich znajdowały się obszerne biblioteki, w których przechowywano bezcenne druki, rękopisy i zbiory dokumentów z 2. połowy XVI w. Szczególnie cenne i zasobne były biblioteki Platerów, Manteufflów czy Hylzenów, spolonizowanych rodów o niemieckich korzeniach, związanych z Inflantami od późnego średniowiecza.

O bibliotece krasławskich Platerów napisano już wiele¹⁷. Zbiory krasławskie — w skład których wchodziła licząca rzekomo ok. 20 tys. tomów biblioteka — już w XIX w. uległy jednak rozproszeniu. Część trafiła m.in. do pobliskiego Kombula, a także dalej — do Petersburga i Moskwy¹⁸. Obecnie pozostałości biblioteki krasławskich Platerów (głównie rękopisy i druki z XVIII–XIX w.) są przechowywane m.in. w Wilnie, w Państwowym Archiwum Historycznym Litwy i zbiorach dawnej Biblioteki Wróblewskich. Do tej ostatniej instytucji trafiły one m.in. dzięki zakupieniu w 1907 r. przez mecenasa Tadeusza Stanisława Wróblewskiego (1858–1925) liczącej rzekomo ok. 6 tys. tomów biblioteki hrabiego Henryka Broel-Platera z Pustyni¹⁹. Przebieg transakcji może służyć jako świetny przykład burzliwych losów

---

rynku ratusz o dwóch piątrach reparacyi potrzebujący” (*Историко-юридические материалы*, t. 31, s. 7).

¹³ LVIA, zesp. 1276, inw. 1, sygn. 1614, k. 1–2v.

¹⁴ Urząd ten był obsadzany już przynajmniej u schyłku 1. połowy XVII w., jakkolwiek często pisarzem miejskim był jeden z rajców (zob. P. A. Jeziorski, *Dyneburg*, s. 413).

¹⁵ Najstarsze zachowane tego typu źródła w przypadku Dyneburga pochodzą dopiero z ostatnich lat XVIII w. Obecnie są przechowywane w Latvijas Valsts vēstures arhīvs w Rydze. Por. W. Gizbert-Studnicki, *Z archiwum dyneburskiego* [w:] *Z okolic Dźwiny. Księga zbiorowa na dochód czytelnicy polskiej w Witebsku*, Wilno-Witebsk 1912, s. 187–189.

¹⁶ Na ich temat zob. m.in. w: J. Lelewel, *Dzieje bibliotek*, pomnożone przypiskami E. Rykaczewskiego (*Polska. Dzieje i rzeczy jej*, t. 16), Poznań 1868, s. 244; E. Chwalewik, *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*, t. 1–2, Warszawa-Kraków 1926–1927, passim (wyd. 2, Kraków 1991); B. B., *Dawne biblioteki dworskie* [w:] *Materiały krajoznawczo-historyczne wydane w Daugawpilsie przez polsko-katolickie stowarzyszenie „Harfa”*, Daugavpils 1938, s. 13–29; R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 3, *Województwo trockie, Księstwo Żmudzkie, Inflanty Polskie, Księstwo Kurlandzkie*, Wrocław etc. 1992 (wyd. 2).

¹⁷ Por. prace przywołane w poprzednim przypisie.

¹⁸ B. B., *Dawne biblioteki dworskie*, s. 71; R. Aftanazy, op. cit., s. 316–317.

¹⁹ S. Rygiel, H. Drège, *Biblioteka im. Wróblewskich w Wilnie 1929–1931*, Wilno 1934, s. 5. Henryk Broel-Plater (1868–1929) był synem Adama, właściciela dóbr Prochy i Wielichowo oraz Anny Plater. Wraz z bratem Adamem (1858–?), Henryk był właścicielem dóbr Pustyni (Pustynia) koło Drui, w ówczesnej guberni witebskiej (Adam odziedziczył również po ojcu dobra Prochy); por. S. Konarski, *Platerowie. Materiały do biografii, genealogii i heraldyki polskiej. Źródła*

większości bibliotek gromadzonych przez szlachtę polsko-inflancką i z tego też powodu warto mu poświęcić więcej uwagi. Na obecność w bibliotece w Pustyni m.in. książek pochodzących ze zbiorów krasławskich zwracał już uwagę znany polski historyk książki i bibliofil Edward Chwalewik (1873–1956)²⁰. Z zachowanych w zbiorach dawnej Biblioteki Wróblewskich dokumentów wynika, że ostatecznie Wróblewski nie otrzymał szeregu cennych pozycji, także starodruków z XVI w.²¹ Wzmiankowana w liście Ksawerego Zubowicza²² do Wróblewskiego z 28 X 1907 r. „szafa w przedpokoju [w dworze H. Broel-Platera w Pustyni — P.A.J.] z 300–400 tomami”²³ o bliżej nieznannej zawartości, została zajęta wraz ze wszystkimi ruchomościami znajdującymi się we dworze na poczet długów Henryka i Adama Broel-Platerów²⁴. Wróblewski miał również problemy z przejściem najcenniejszych starodruków, które H. Broel-Plater trzymał w swoim wileńskim mieszkaniu²⁵. Według

---

i opracowania, t. 4, Buenos Aires-Paryż 1967, s. 104–105; E. Chwalewik, *Z moich wspomnień o zbieractwie*, oprac. H. Łaskarzewska, M. Figiel, Warszawa 2006, s. 94–95. Pierwotnie H. Broel-Plater żądał za swe zbiory 3000 rubli. Zob. list z 28 X 1907 r., w: Lietuwos Mokslų Akademijos Vrublevskių Biblioteka (dalej: LMAVB), Rankrašćiai (dalej: R), sygn. F9–1038, k. 1. Ostatecznie zgodził się na sumę 2500 rubli, przy czym 500 rubli miało zostać mu wypłaconych w dniu zawarcia umowy, kolejne 1000 rubli w ciągu najbliższych 3 dni, a ostatni tysiąc najpóźniej 2 I 1908 r. Zob. list z 30 X 1907 r. (ibid., k. 3), a także podpisane przez H. Broel-Platera oświadczenie z 30 X 1907 r., informujące o przedmiocie umowy oraz potwierdzające otrzymanie 500 rubli (ibid., k. 9–10). Zgodnie z umową zawartą 2 XI 1907 r. H. Broel-Plater otrzymał kolejne 1000 rubli (zob. potwierdzenie odbioru pieniędzy, ibid., k. 14), ostatnią jednak ratę należności za bibliotekę H. Broel-Plater otrzymał dopiero 11 III 1908 r. (zob. pokwitowanie spisane ręką H. Broel-Platera na blankiecie z nadrukiem „Klub Szlachecki w Wilnie”; ibid., k. 17). Opóźnienie wypłaty miało najpewniej związek z zaistnieniem niespodziewanych komplikacji, o których szerzej w dalszej części tekstu.

²⁰ E. Chwalewik, *Zbiory polskie*, t. 2, s. 481; S. Konarski, op. cit., s. 104.

²¹ LMAVB, R, sygn. F9–1038. Do rąk T. S. Wróblewskiego trafiły ostatecznie 84 „paki” z książkami, które zajmowały pierwotnie 29 szaf (zob. ibid., k. 1, 6–6v, 9).

²² K. Zubowicz, wieloletni współpracownik Wróblewskiego, od 1913 r. był członkiem Komitetu, zarządzającego sprawami powstałego w 1912 r. Towarzystwa Biblioteki im. Wróblewskich (S. Rygiel, H. Drège, op. cit., s. 2).

²³ LMAVB, R, sygn. F9–1038, k. 1. Zob. też ibid., k. 6 (autograf H. Broel-Platera), k. 9–10 (dwa egzemplarze oświadczenia H. Broel-Platera z 30 X 1907 r.).

²⁴ Zob. korespondencję T. S. Wróblewskiego z W. Nikosławskim, nadzorującym majątek w Pustyni: LMAVB, R, sygn. F9–1038, k. 11 (list z 19 XII 1907 r., najpewniej do Nikosławskiego); k. 12 (list bez daty, odpowiedź Nikosławskiego). Jeszcze 30 X 1907 r., w dniu podpisania umowy o sprzedaży biblioteki, H. Broel-Plater deklarował, że „pozostałe zaś [książki — P.A.J.] jeszcze w Pustyni [przechowywane — P.A.J.] będą przesłane [na ręce Wróblewskiego — P.A.J.] w przeciągu 2 tygodni” (ibid., k. 9–10). Być może ze wspomnianymi kłopotami finansowymi należy wiązać obecność w Poznaniu (przynajmniej w lutym-marcu 1908 r.) Adama, brata Henryka Broel-Platera (zob. list i telegramy Adama do T. S. Wróblewskiego, w których jako adres do korespondencji pojawiają się dwa znane poznańskie hotele: Bazar i Francuski („hotel de France”); LMAVB, R, sygn. F9–1038, k. 15 (telegram do Wróblewskiego z 23 II 1908 r.); k. 16–16v (telegram z 20 III 1908 r.); k. 18 (telegram, data nieczytelna); k. 19–19v (list w języku francuskim z 28 III 1908 r.). Dodajmy, że przedmiotem korespondencji było uregulowanie kolejnej raty za bibliotekę z Pustyni; na temat obu wspomnianych hoteli zob.: Z. Ostrowska-Kęłbowska, J. Skuratowicz, *Architektura i budownictwo [w:] Dzieje Poznania*, t. 2, 1793–1918, red. J. Topolski, L. Trzeciakowski, Warszawa-Poznań 1994, s. 523; na temat osoby Adama Broel-Platera zob. S. Konarski, op. cit., s. 105.

²⁵ W maju 1908 r. H. Broel-Plater mieszkał „— — по Жандармскому пер. въ д. Чапскаго въ кв. фонъ Помера — —”. LMAVB, R, sygn. F9–1038, k. 20.

najwcześniejszych informacji zbiór ten miał liczyć około 10 książek²⁶, jednak ostatecznie okazało się, że obejmuje ok. 200 pozycji. W związku z tym Wróblewski zagroził Broel-Platerowi złożeniem pozwu sądowego, jeśli ten ostatni ich nie wyda²⁷. W sierpniu 1908 r. do Wróblewskiego dotarł ponadto list od Jana Nowickiego, reprezentującego współtwórcę i współwłaściciela słynnego warszawskiego „Antykwariatu Polskiego Hieronima Wildera i Ski” Stanisława Leszczyńskiego (1856–1914)²⁸. Wynikało z niego, że już 25 IV 1908 r. Broel-Plater zwrócił się do „Antykwariatu Polskiego” z propozycją nabycia około 200 dzieł z XVI–XVII w., pochodzących z jego biblioteki. W czerwcu 1908 r. doszło do uzgodnienia wysokości zapłaty za zbiór (560 rubli), jednak mimo przesłania pieniędzy²⁹, w rękach pracowników antykwariatu znalazło się tylko zestawienie „zakupionych” tytułów³⁰. Nie czekając na książki, antykwariat odsprzedał 57 starodruków Bibliotece Ordynacji Krasieńskich³¹. Po nawiązaniu kontaktów w sierpniu 1908 r. z mecenasem Wróblewskim, Hieronim Wilder przesłał mu urzędowe pełnomocnictwo do reprezentowania interesów antykwariatu w sporze z Broel-Platerem³². Nie znane są dalsze losy sporu, ale ze wspomnień Chwalewika, który w tym czasie pracował w „Antykwariacie Polskim”, można wywnioskować, że przynajmniej część książek, o które toczył się spór, ostatecznie trafiła do antykwariatu³³.

Mimo wielu informacji na temat przechowywanej w Krasławiu biblioteki Plate-rów, nie jesteśmy w stanie odpowiedzieć precyzyjnie na pytanie, jakie konkretnie źródła do dziejów ziem łągalskich w latach 1561–1600 były tam zgromadzone. Skazani jesteśmy wyłącznie na przypadkowe wzmianki. Przykładowo Konstanty

²⁶ Tak przynajmniej twierdził początkowo H. Broel-Plater, zob. list K. Zubowicza do T. S. Wróblewskiego z 28 X 1907 r. (LMAVB, R, sygn. F9–1038, k. 1) oraz autograf H. Broel-Platera dołączony do tego listu (ibid., k. 6); zob. także tekst spisanej 30 X 1907 r. umowy o sprzedaży biblioteki (ibid., k. 9).

²⁷ Por. wezwanie sporządzone 10 V 1908 r. z polecenia T. S. Wróblewskiego (LMAVB, R, sygn. F9–1038, k. 20–20v).

²⁸ LMAVB, R, sygn. F9–1038, k. 4 (list z 8 VIII 1908 r.). Na temat S. Leszczyńskiego zob. w: E. Chwalewik, *Z moich wspomnień*, s. 92.

²⁹ Pieniądze zostały przesłane do Wilna i podjęte przez H. Broel-Platera już w początkach lipca 1908 r., zob. LMAVB, R, sygn. F9–1038, k. 4 (list z 8 VIII 1908 r.); k. 23–23v (list z 28 VII 1908 r. do H. Broel-Platera).

³⁰ Ostatecznie trafiło ono do rąk T. S. Wróblewskiego, przesłane w załączeniu do listu z 18 VIII 1908 r. (zob. LMAVB, R, sygn. F9–1038, k. 25–27).

³¹ Zob. listy z „Antykwariatu Polskiego” do mecenasa Wróblewskiego z 13 i 18 VIII 1908 r. (LMAVB, R, sygn. F9–1038, k. 24–25).

³² Por. LMAVB, R, sygn. F9–1038, k. 8–8v (pełnomocnictwo wystawione w Warszawie 5/18 VIII 1908 r.).

³³ E. Chwalewik, *Z moich wspomnień*, s. 61. E. Chwalewik wspominał, że prócz książek z biblioteki H. Broel-Platera, do „Antykwariatu” trafiły również ryciny o identycznej proveniencji. Prawdopodobnie chodzi w tym przypadku o kolekcję wymienioną w wezwaniu wystosowanym 10 V 1908 r. przez T. S. Wróblewskiego do H. Broel-Platera: „— Когда мой лакей явился к Вамъ [tj. do H. Broel-Platera — P.A.J.], то вы передали ему лишь 82 тома, подъ тѣмъ предлогомъ, что въ остальныхъ двухъ находятся Ваши гравюры — —”. LMAVB, R, sygn. F9–1038, k. 20. Jeszcze w 1908 r. „Antykwariat Polski” w Warszawie wydał katalog, obejmujący głównie „portrety” („ryciny”), pochodzące „ze zbioru hr. Henryka Broel-Platera” (zob. U. Paszkiewicz, *Bibliografia inwentarzy i katalogów księgozbiorów polskich i założonych w Polsce do 1939 roku*, cz. 2, *Księgozbiory prywatne w układzie abecedowym nazwisk właścicieli*, Warszawa 1990, s. 72, poz. 2337).

Ludwik Plater (zm. 1778), w liście z 10 VI 1770 r. pisany do syna, Kazimierza Konstantego (ówczesnego starosty dyneburskiego; zm. 1807), wspominał o przywileju króla Stefana Batorego dla Dyneburga z 26 III 1582 r., dołączył nawet do listu jego odpis³⁴. Świadczy to o tym, że miał dostęp do tego cennego zabytku, prawdopodobnie dzięki własnej bibliotece. Nie jest wykluczone, że w bibliotece Platerów z Krasławia był również przechowywany odpis rewizji przywilejów z 1599 r., który przed drugą wojną światową trafił do zbiorów Biblioteki Ordynacji Krasieńskich w Warszawie. Na zachowanej fotografii jego strony tytułowej³⁵ widoczna jest pieczętka Aleksandry z Kossakowskich (1831–1901), żony hr. Zygmunta Broel-Platera (1817–1882), właściciela wspominanych już dóbr Pustyń (Pustynia)³⁶, które później znalazły się w rękach Henryka i Adama Broel-Platerów.

Liczne źródła do dziejów Łatgalii w ostatnim czterdziestoleciu XVI w. znajdowały się zapewne także w zbiorach zgromadzonych w Dagdzie przez Jana Augusta Hylzena (zm. 1767), autora pierwszej spisanej w języku polskim historii Inflant³⁷. Przy najmniej część spośród tych zbiorów była w ciągłym ruchu, towarzysząc Hylzenowi w jego licznych podróżach po kraju, co zapewne nie pozostało bez negatywnego wpływu na stan ich zachowania. Wzmianki zawarte w przechowywanym w wileńskiej Bibliotece Wróblewskich „Dyariuszu Przychodu y Rozchodu tak Pieniędzy jako też y Trunków”, należącym do żony Hylzena — Konstancji z Platerów (zm. 1792?), pozwalają przypuszczać, że po śmierci Hylzena przynajmniej część jego biblioteki wróciła do Dagdy³⁸. Gwoli ścisłości należy dodać, że równocześnie odbywał się również ruch w drugą stronę, tzn. część zbiorów, najpewniej głównie akta bieżące o charakterze gospodarczym, były wywożone z dworu w Dagdzie³⁹. Miało to bez wąpie-

³⁴ LVIA, zesp. 1276, inw. 2, sygn. 117, k. 59v (sam odpis przywileju w kopiariuszu nie został jednak odnotowany).

³⁵ Reprodukcję fotografii zawiera anonimowa praca: *Własność ziemska w Łatgalii w drugiej połowie XVI wieku* [w:] *Materiały krajoznawczo-historyczne wydane w Daugawpilsie*, s. 23.

³⁶ Por. S. Konarski, op. cit., s. 68.

³⁷ *Inflanty w dawnych swych i wtolorakich aż do wieku naszego dziejach i rewolucjach* [...], Wilno 1750. Więcej na temat J. A. Hylzena, wojewody mińskiego (1754–1767) i m.in. starosty marienhauskiego (1721–1763), zob. w: J. Bartoszewicz, *Znakomici mężowie polscy w XVIII wieku*, t. 2, Petersburg 1856, s. 199–237; B. Dybaś, *Geschichtsdenken in Livland um die Mitte des 18. Jahrhunderts. Zur livländischen Geschichte im historischen Werk des Hochadeligen Jan August Hylzen* [w:] *Die Konstruktion der Vergangenheit. Geschichtsdenken, Traditionsbildung und Selbstdarstellung im frühneuzeitlichen Ostmitteleuropa*, red. J. Bahlcke, A. Strohmeyer („Zeitschrift für Historische Forschung”, Beiheft 29), Berlin 2002, s. 91–98.

³⁸ M.in. pod datą 6 XI 1767 r. Konstancja z Platerów odnotowała w „Dyariuszu” „Regestr wysyłających rzeczy — do Dagdy”; wśród przedmiotów zabranych wówczas w podróż znalazły się m.in. „Paczek z xiązkami” i „Skrzynka Orłowskiego z papierami” (LMAVB, R, sygn. F9–268, k. 17). Z kolei wśród przedmiotów wysłanych z Wilna do Dagdy 18 VII 1768 r. znalazł się „Kuferek z papierami kosmaty” (ibid., k. 37), natomiast wśród przedmiotów wyprawionych do Dagdy 12 III 1771 r. — „Kufer kosmaty z Xięgami”, do którego spakowano: „Xiąg większych w szarą skurę oprawnych sztuk 4. Xiąg mniejszych także oprawnych 19. Item samych mniejszych także oprawnych 16. Xiąg w papier oprawnych większych 8. Item mniejszych 10. Paczek z różnemi papierami 1”; w osobnym „paczku” przesłano „klucz w zawinienu do Kuferka Kosmatego z książkami” (ibid., k. 65–65v).

³⁹ Ibid., k. 14 („Regestr Rzeczy y Lugominy przysłanych z Dagdy do Wilna” z 25 IX 1767 r.): „Skrzynka z kłódką wiszącą zapieczętowaną z pieniędzmi y Papierami Rzesznian[skimi] y tymi, które pozostały u — Pana Sędziego[,] w drugim worku Kownackie[,] w trzecim worku maryenhawskie”.

nia negatywny wpływ na stan zachowania dagdzieńskiej biblioteki, podobnie jak pożary, które Dagdę nawiedzały po śmierci Hylzena⁴⁰. Później część zbiorów zgromadzonych w Dagdzie najprawdopodobniej trafiła do biblioteki Platerów w Krasławiu⁴¹. Mogło to nastąpić już za życia wnuka Jana Augusta Hylzena — Idziego (zm. po 7 V 1800⁴²), ostatniego z rodu polsko-inflanckich Hylzenów. Niepełnosprawny umysłowo Idzi znajdował się pod opieką wspomnianego już Kazimierza Konstantego Platera, który z tego powodu pod koniec XVIII w. często przebywał w należącej od Hylzenów Dagdzie⁴³. Dodajmy, że żona Idziego Hylzena, Maria z Brzostowskich, po jego śmierci wyszła za mąż za syna Kazimierza Konstantego Platera, Ludwika Augusta (1775–1846)⁴⁴. Nie jest wykluczone, że część zbiorów zgromadzonych przez Jana Augusta Hylzena i jego potomków znalazła się również w Belmoncie⁴⁵, należącym w XVIII w. do Hylzenów. Miejscowe zbiory uległy jednak zniszczeniu w 1812 r.⁴⁶

Cenne zbiory zawierała również obszerna biblioteka Władysława Sołtana z Prezmy⁴⁷ (na terenie dawnego traktu rzezyckiego), założona jeszcze w 1. ćwierci XVIII w. przez chorążego inflanckiego Jana Sołtana⁴⁸. W zachowanym w ramach spuścizny po Bolesławie Breżnym spisie zabytków i pamiątek, znajdujących się w posiadaniu Sołtana, sporządzonym 29 XII 1917 r. przez pomocnika Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości w Okręgu Działań Wojennych⁴⁹ dr. Stanisława Radwana, wymieniony został przywilej Stefana Batorego oraz trzy dokumenty Zygmunta III (spośród których dwa były uszkodzone), lustracje zamków lucyńskiego i rzezyckiego z XVI w., zbiór wyroków Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa

⁴⁰ Por. *ibid.*, k. 136: „Regestr” z 14 VII 1770 r., zawierający zestawienie trunków znajdujących się w „sklepach Dagdzieńskich”, uratowanych od spalenia podczas pożaru zabudowań dworskich.

⁴¹ Już w XX w., w bliżej nieznanym okolicznościach, znalazły się one w zbiorach wileńskiej Biblioteki Wróblewskich, zob. np. LMAVB, R, sygn. F9–14 (dawniej BF 14) („Silva rerum” Jana Hylzena z początku XVIII w.); sygn. F9–7 (korespondencja Józefa Hylzena z początków 2. połowy XVIII w.). Na wszystkich zabytkach znajduje się adnotacja informująca o pochodzeniu z biblioteki Platerów.

⁴² Na marginesie warto podkreślić, że opisy ostatnich lat życia Idziego Hylzena zawierają wiele nieścisłości, nieznaną jest również dokładna data jego zgonu. Zarówno Kazimierz Bujnicki, jak i Gustaw Manteuffel, czy badający genealogię Platerów Szymon Konarski, podają m.in. różne informacje na temat miejsca śmierci Idziego (Dagda, Daugieliszki), nie wspominają także o umowie rozwodowej parafowanej przez Idziego i jego żonę. Tymczasem w zbiorach Biblioteki Wróblewskich zachował się tekst umowy, spisanej w „Daugieliszkach” 7 V 1800 r. (LMAVB, R, sygn. F 273–1188, k. 1–2v). Sporządzony na papierze urzędowym dokument, został podpisany przez Idziego i jego żonę, a także świadków: Kazimierza Konstantego Platera i Tadeusza Mostowskiego (obaj byli prawnymi opiekunami Idziego) oraz Józefa Szadurskiego. Por. K. Bujnicki, *Pamiętniki (1795–1875)*, wstęp i oprac. P. Bukowiec, Kraków 2001, s. 34–35, 43–44, 54; G. Manteuffel, *Inflanty Polskie oraz Listy znad Bałtyku (Pisma wybrane, t. 1)*, wstęp, red. i oprac. tekstu K. Zajas, Kraków 2009, s. 88; S. Konarski, *op. cit.*, s. 67.

⁴³ Zob. K. Bujnicki, *op. cit.*, s. 35.

⁴⁴ Według Szymona Konarskiego w 1801 r. (*idem, op. cit.*, s. 67).

⁴⁵ Dziś wieś Ахрэмаўцы (na północy Białorusi).

⁴⁶ J. Lelewel, *op. cit.*, s. 244.

⁴⁷ Prezma w rękach Sołtanów znajdowała się od początków XVIII w., por. G. Manteuffel, *Prezma [w:] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, wyd. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. 9, Warszawa 1888, s. 37.

⁴⁸ B. B. *Dawne biblioteki dworskie*, s. 68.

⁴⁹ Więcej na temat powstałego w 1916 r. „Towarzystwa Opieki nad Zabytkami” zob. w: T. Zienkiewicz, *Polskie życie literackie w Mińsku w XIX i na początku XX wieku (do roku 1921)*, Olsztyn 1997, s. 112.

Litewskiego z lat 1585–1786, zbiór „autografów” senatorów i dygnitarzy polskich z lat 1582–1791, a także bliżej nieokreślony „pergaminy” z 1564 r. „na dobra Prezma w Inflantach Polskich”. Sołtan posiadał wówczas także dużą, liczącą ok. 16 tys. tomów bibliotekę⁵⁰, której zbiory uzupełniał zarówno on, jak i jego przodkowie⁵¹. Jak odnotowano na ostatniej stronie zestawienia, zbiory te częściowo oddano na przechowanie Waławowi Szadurskiemu do ówczesnego Piotrogradu. Część z nich trafiła do magazynów Towarzystwa w Mińsku, a część została złożona na nazwisko stryjecznego brata Władysława — Adama Sołtana, w Wileńskim Banku Handlowym. Wiadomo również, że w następnych latach 177 ksiązek z XVI–XVII w. wywieziono do Moskwy⁵².

Wybrane źródła z archiwów i bibliotek Rygi oraz Wilna

Źródła do badań nad najwcześniejszym okresem przynależności ziem łatgalskich do Rzeczypospolitej spotykamy w wielu archiwach Polski, Niemiec, Rosji, państw bałtyckich, czy skandynawskich. Ich dokładne omówienie w tym miejscu jest niemożliwe, zatem skoncentruję się wyłącznie na wybranych zabytkach, przechowywanych obecnie w archiwach i bibliotekach Rygi oraz Wilna. Szczególnie cenne źródła do badań nad poruszaną problematyką posiada Łotewskie Państwowe Archiwum Historyczne (Latvijas Valsts vēstures arhīvs) w Rydze. Dysponuje ono m.in. obszernym zbiorem przywilejów królewskich, wystawianych na rzecz szlachty dzierżącej dobra na terenie Łatgalii (zespół 5561). Zbiór ten został zbadany w 1995 r. pod kątem obecności poloników przez Michała Kuleckiego z Archiwum Głównego Akt Dawnych, a wyniki przeprowadzonej wówczas kwerendy udostępniono w formie rejestów w internecie⁵³. Na marginesie dodajmy, że część dokumentów z tego zbioru dotyczących ziem łatgalskich sprzed 1561 r. została opublikowana w ramach wydawnictwa *Livländische Güterurkunden*⁵⁴. Ostatni, trzeci tom tego wydawnictwa, obejmujący lata 1546–1561, a więc również początkowy okres obecności oddziałów litewskich na terenie Łatgalii, nie został jednak jak dotychczas wydany drukiem, jakkolwiek prace nad tym trwają w Niemczech już od blisko ćwierć wieku⁵⁵.

---

⁵⁰ Latvijas Nacionālā bibliotēka (w Rydze), Reto grāmatu un rokkrakstu lasītava, zesp. R^{x/3} (Vēsturnieks Boļeslavs Brežģo), inw. 13, sygn. 5, bez pag. Gustav Manteuffel, opisując pod koniec lat 80. XIX w. stan zachowania przechowywanych w Prezmie zbiorów, szacował ówczesną wielkość biblioteki na około 10 tys. tomów, natomiast archiwum — „do 1500 numerów” (idem, *Prezma*, s. 38). W początkach lat 30. XX w. zbiory przechowywane w Prezmie, mimo strat poniesionych w okresie I wojny światowej i późniejszych rekwizycji, liczyły nadal około 10 tys. tomów (zob. B. B., *Dawne biblioteki dworskie*, s. 69).

⁵¹ Do biblioteki w Prezmie trafiły m.in. zbiory rodziny Kublickich, a sam Władysław Sołtan odkupił od Kazimierza Bujnickiego jego bibliotekę, liczącą około 1500 tomów (B. B., *Dawne biblioteki dworskie*, s. 68).

⁵² Ibid., s. 67, 69.

⁵³ „Polonika z Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LVVA) w Rydze. Zbiór dokumentów pergaminowych”, dostępne pod adresem: <http://www.postdiploma.pl/ryga.xml> <dostęp: 2012-04-25>.

⁵⁴ *Livländische Güterurkunden (aus den Jahren 1207 bis 1500)*, wyd. H. v. Bruiningk, N. Busch, Riga 1908; *Livländische Güterurkunden (aus den Jahren 1501 bis 1545)*, t. II, wyd. H. von Bruiningk, Riga 1923.

⁵⁵ Szerzej na temat zawartości i formy tego zbioru zob. w: K. Neitmann, *Die Spätzeit des Deutschen Ordens in Livland im Spiegel der „Livländischen Güterurkunden”* [w:] *Aus der*

Wielu cennych informacji do dziejów Łatgalii w końcowym czterdziestoleciu XVI w. dostarcza również zbiór ksiąg dyneburskiego sądu grodzkiego i ziemskiego, zidentyfikowany ostatecznie w zbiorach Państwowego Archiwum Historycznego Łotwy przez Bogusława Dybasia w połowie lat 90. XX w.⁵⁶ Wprawdzie zachowane księgi pochodzą dopiero z XVIII w., to jednak zawierają wiele cennych informacji odnoszących się do okresów wcześniejszych. Przede wszystkim dość licznie przywoływane są tu przywileje królewskie, względnie urzędników królewskich, dotyczące nadań dóbr ziemskich, uzupełniające wiedzę na temat stanu ówczesnej sieci osadniczej i personaliów właścicieli majątków ziemskich⁵⁷. Znajdujemy tu także wyciągi z innego rodzaju dokumentów, które nie zachowały się do czasów obecnych. Przykładowo manifest z 12 XII 1770 r.⁵⁸, sporządzony w związku ze sporem wokół przebiegu granicy gruntów należących do starostwa rzeżyckiego, przytacza liczne wyjątki z niezachowanego opisu granicy rozdzielającej ziemie starostwa rzeżyckiego i lutyńskiego, sporządzonego w 1569 r. z polecenia ówczesnego starosty rzeżyckiego i lutyńskiego Georga (Jerzego) von Altenbokuma⁵⁹.

Zbiorem cennych informacji jest także księga z r. 1773, zawierająca zeznania rodzin zamieszkujących dawne Inflanty Polskie, starających się o potwierdzenie szlachectwa przed sądem ziemskim prowincji dźwińskiej. Korzystając z okazji prezentowano wydobyte z archiwów rodzinnych dokumenty, potwierdzające m.in. prawa do dzierzonych dóbr ziemskich oraz ich charakter, jak również otrzymane przywileje na urzędy ziemskie. Część spośród nich pochodziła z 2. połowy XVI w. I tak np. Benisławscy h. Pobóg, dokumentując swe prawa do trzymanyh dóbr *Birze* (Birże), zaprezentowali wówczas dwa odpisy przywilejów na te dobra, nadanych Marcinowi Benisławskiemu — wyciąg z dokumentu z 1587 r., a także tekst dokumentu z 1590 r., odnotowanego w rewizji zamku marienhauskiego⁶⁰. Dodajmy,

---

Geschichte Alt-Livlands. Festschrift für Heinz von zur Mühlen zum 90. Geburtstag, wyd. B. Jähnig, K. Militzer (Schriften der Baltischen Historischen Kommission, t. 12), Münster 2004, s. 185–237.

⁵⁶ B. Dybaś, *Księgi grodzkie dyneburskie w Lotewskim Państwowym Archiwum Historycznym w Rydze*, „Zapiski Historyczne”, t. 61, 1996, z. 4, s. 111–117; tenże, *Materiały źródłowe do dziejów województwa inflanckiego i powiatu piltyńskiego w Państwowym Archiwum Historycznym Łotwy w Rydze*, „Archeion”, t. 101, 2000, s. 87–91.

⁵⁷ Zob. np. dokument z 22 X 1773 r., powstały w związku ze sporem granicznym pomiędzy władzami miejskimi Dyneburga, dyneburskimi jezuitami i „generalnym wojewodą inflanckim” Józefatem Zyberkiem. LVVA, zesp. 712, inw. 1, sygn. 9, k. 284: „Jurazyszki od R[ok]u 1564 jure hereditario Lixnie należały, y że też Jurazyszki Talwos kasztelan dziedzic Lixnienski Jm Panu Andrzejowi Dymyńskiemu darował y ograniczył”. Wspomniany „Talwos” to najpewniej Mikołaj Talwos, namiestnik dyneburski (1566/1570), w międzyczasie i później występujący także jako starosta dyneburski (1564–1566?, 1582–1583). Zob. *Urządnicy inflanccy XVI–XVIII wieku*, s. 35, nr 4; s. 180, nr 1938, 1941.

⁵⁸ LVVA, zesp. 712, inw. 1, sygn. 117, k. 316–321v.

⁵⁹ Jako starosta lutyński był wzmiankowany w latach 1562, 1570 i 1577, natomiast jako rzeżycki w 1562 i 1577 r. (*Urządnicy inflanccy XVI–XVIII wieku*, s. 189, nr 2042; s. 200, nr 2169).

⁶⁰ Jest on być może identyczny z przywilejem królewskim wystawionym 13 IV 1590 r. na sejmie w Warszawie, rozszerzającym dożywotnie prawa do dworu *Bierzen* (trakt marienhauski) na Elżbietę Górską, żonę wspomnianego Marcina Benisławskiego. M. Benisławski otrzymał dwór *Bierzen* w dożywotnie władanie mocą przywileju króla Stefana Batorego, który w ten sposób nagroził Benisławskiego za udział i zasługi oddane we wszystkich wojnach prowadzonych przez króla. Treść przywileju z 13 IV 1590 r. zachowała się w Metryce Koronnej, zob. Archiwum Główne Akt Dawnych, Metryka Koronna 135, k. 739–739v; regest: *Sumariusz Metryki*

że brak oryginałów wynikał z ich utraty, najprawdopodobniej podczas okupacji Łatgalii przez wojska rosyjskie w początkach 2. połowy XVII w.⁶¹ Z kolei Sokołowscy h. Korab, stawiając się 9 II 1773 r. przed sądem ziemskim prowincji dźwińskiej dowodzili, że protoplastą łatgalskiej gałęzi ich rodu był Kasper Sokołowski, służący w wojsku jako „pułkownik” za panowania Zygmunta Augusta i Stefana Batorego. Od tego ostatniego w nagrodę za zasługi miał on otrzymać w 1585 r. „pewną część gruntów” należących do starostwa rzeżyckiego. Na dowód tych słów Sokołowscy przedstawili oryginalny, zaopatrzone w pieczęcie, przywilej króla Zygmunta III Wazy z 30 IV 1589 r., potwierdzający nadanie Batorego z 1585 r.⁶² Informacji tego typu spotykamy w omawianym źródle znacznie więcej, w tym miejscu ograniczę się jednak tylko do tych dwu przykładów.

Interesujące materiały zawiera również tzw. Archiwum Zewnętrzne Rady Ryskiej (Rīgas Magistrāta Arejais Arhīvs), stanowiące współcześnie oddział Państwowego Archiwum Historycznego Łotwy. Przechowywany jest tu odpis rewizji przywilejów na dobra ziemskie, przeprowadzonej w 1599 r. przez komisarzy królewskich⁶³. Stanowi ona doskonałe uzupełnienie wydanej drukiem na początku XX w. przez Jana Jakubowskiego i Józefa Kordzikowskiego lustracji zamków inflanckich i ziem należących do miejscowych starostw, przeprowadzonej także w 1599 r.⁶⁴ Skonfrontowanie zawartych tu danych z informacjami zaczerpniętymi z innych źródeł, m.in. ze sporządzonej w 1599 r. listy osób zobowiązanych z racji posiadania dóbr ziemskich do wystawienia służby wojskowej⁶⁵, czy kopii przywilejów na dobra ziemskie odnotowanych na kartach Metryki Koronnej i Metryki Litewskiej, umożliwi odtworzenie dość precyzyjnej listy ówczesnych właścicieli majątków ziemskich, przynajmniej w odniesieniu do traktów dyneburskiego, rzeżyckiego i licyńskiego. Przechowywany w Archiwum Zewnętrznym Rady Ryskiej odpis rewizji przywilejów z 1599 r., był dotychczas wykorzystywany przez historyków jedynie w niewielkim zakresie⁶⁶. Korzystali z niego m.in. Hermann von Bruiningk i Nicolaus Busch w trakcie prac nad wydawnictwem *Livländische Güterurkunden*. H. von Bruiningk przyjął, że omawiana kopia rewizji została sporządzona w 2. ćwierci XVII w.⁶⁷ Jej cechą charakterystyczną jest dość duża liczba błędów

---

Koronnej. Księga wpisów podkanclerzego Wojciecha Baranowskiego z okresu marzec 1588 — grudzień 1590 MK 135 z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, oprac. W. Krawczuk, M. Kulecki, Warszawa 2010, s. 321, nr 869.

⁶¹ Przemawia za tym wzmianka zawarta w instrukcji poselskiej sejmiku inflanckiego z 7 V 1699 r.: „— — Biže alias Andrepmuzyza ex quo dawna zabranego przywileiu per Incursionem Moscoviticam poginęły, iako tedy z dawna praerogativum et naturam Dobr Ziemskich te dobra miały y zatrzymały — —”. LMAVB, R. sygn. F198–11, k. 5.

⁶² LVVA, zesp. 673, inw. 2, sygn. 9, k. 58–59v.

⁶³ Tamże, zesp. 673, inw. 1, sygn. 1247.

⁶⁴ *Inflanty*, passim.

⁶⁵ *Materialien zu einer Geschichte der Landgüter Livlands*, zebrał H. von Hagemeister, cz. 2, Riga 1837, s. 207–209 (spisy nie zawierają nazwisk Polaków i Litwinów dzierżących tu dobra lenne).

⁶⁶ Ten właśnie egzemplarz lub kolejną jego kopię wykorzystywał przed laty Wasylj Doroszenko. Miał on być przechowywany pod sygnaturą: LVVA, zesp. 214, inw. 2, sygn. 129, k. 1–366; natomiast pod sygnaturą LVVA, zesp. 214, inw. 2, sygn. 73, k. 77, 86, miał być przechowywany dziennik i inne materiały związane z lustracją 1599 r. (zob. B. B. Дорошенко, *Очерки аграрной истории Латвии в XVI веке*, Рига 1960, s. 12).

⁶⁷ Zob. szerzej w: *Livländische Güterurkunden (aus den Jahren 1207 bis 1500)*, s. XXII.

literowych w pisowni personaliów i nazw miejscowych, które jednak łatwo zweryfikować. Dodajmy, że na przełomie XIX i XX w. znane były także i inne kopie tego cennego źródła. Były one przechowywane m.in. w bibliotece i archiwum inflanckiej Izby Rycerskiej (Ritterschaftsarchiv; Ritterschaftsbibliothek) — z tego egzemplarza korzystał m.in. Gustaw Manteuffel; dalej: w Bibliotece Towarzystwa Historycznego i Starożytności Prowincji Bałtyckich Rosji (Bibliothek der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands)⁶⁸, a także w Bibliotece Ordynacji Krasińskich w Warszawie⁶⁹.

Archiwum Zewnętrzne Rady Ryskiej zawiera ponadto obszerny zbiór korespondencji adresowanej do władz ryskich, wśród której pojawiają się także listy wysyłane z terenu Łatgalii. Przykładem tego typu korespondencji są kopie trzech listów z początku lat 70. XVI w., ukazujące w jak ciężkiej sytuacji gospodarczej znajdowała się wówczas Łatgalia, a przynajmniej jej środkowa część. Pierwszy z nich, wysłany jesienią 1570 r. do Rygi przez wspomnianego starostę rzeżyckiego i ludyńskiego Georga (Jerzego) von Altenbokuma, zawierał prośbę o pożyczanie 5 łasztów zboża⁷⁰. Podobne pismo wysłali również 6 I 1571 r. szlachta i mieszczańcy traktów rzeżyckiego i ludyńskiego, prosząc o wyrażenie zgody na dowóz żywności z miasta⁷¹. Wreszcie ostatni list, datowany 13 I 1571 r. i wysłany przez duchownego z Rzeżycy, Jerzego Wassenbercha, również zawierał prośbę o wsparcie poprzez dostawy żywności⁷². Warto podkreślić, że listy wysłano w okresie chwilowego uspokojenia sytuacji w bezpośrednim sąsiedztwie pozostającej w rękach polsko-litewskich Łatgalii — przypomnijmy, że w czerwcu 1570 r. strona polsko-litewska zawarła trzyletni rozejm z Wielkim Księstwem Moskiewskim, a w grudniu tego samego roku zawarciem pokoju zakończył się kongres szczeciński. Wysłanie przez Łatgalczyków pisemnych prośb do Rygi w okresie późnojesiennie-zimowym również nie było dziełem przypadku — jedynie wówczas można było stosunkowo szybko dotrzeć do Rzeżycy i Lucyna, korzystając ze ścieżek lodem rzek i jezior lub chwilowo osuszonych nielicznych traktów. W Archiwum Zewnętrznym Rady Ryskiej przechowywane są również liczne dokumenty związane z postaciami mieszczan ryskich, posiadających w omawianym okresie majątki na terenie Łatgalii. Mam tu na myśli członków rodzin Giese, zur Horst, czy wreszcie Jana Tastius — mieszczanina i wójta ryskiego, straconego w Rydze 27 VI 1586 r. Należały do niego, z nadania Stefana Batorego, dobra *Luben Moiza*, oddane później, w 1589 r., w dożywocie Mikołajowi Suchodolskiemu, staroście marienhauskiemu⁷³.

Kolejnym miejscem przechowywania materiałów do dziejów Łatgalii w omawianym okresie jest Łotewska Biblioteka Narodowa (Latvijas Nacionālā bibliotēka).

⁶⁸ Por. tamże, s. XXII; G. Manteuffel, *Inflanty Polskie*, s. 155.

⁶⁹ To na niej oparł swe uwagi anonimowy autor tekstu: *Własność ziemska w Łatgalii*, s. 13–29 (o tej właśnie kopii była już mowa wcześniej).

⁷⁰ LVVA, zesp. 673, inw. 1, sygn. 1243, k. 24–24v (nadawca: *Jeorgen von Oldenbokum vff Rossiten vnd Ludz[en] hauptman*).

⁷¹ Tamże, zesp. 673, inw. 1, sygn. 1243, k. 18–18v.

⁷² Tamże, zesp. 673, inw. 1, sygn. 1243, k. 20–21v (nadawca: *Georgen Wassenberch prediger zu Rossiten*).

⁷³ Szerzej na temat wymienionych mieszczan ryskich zob. w: P. A. Jeziorski, *Właściciele majątków ziemskich na terenie Inflant Polskich u schyłku XVI wieku [w:] Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, red. W. Walczak, K. Łopatecki, t. 3, *Inflanty*, Białystok 2012, s. 69–77.

Znajduje się tu m.in. obszerny zbiór dokumentów zgromadzony przez znanego łotewskiego badacza dziejów ziem łatgalskich Bolesława Breżgo. Większość spośród nich to oryginały bądź kopie źródeł z XVIII — początków XX w., ale trafiają się również kopie szesnastowiecznych dokumentów z archiwów skandynawskich, także z 2. połowy XVI w. Na marginesie dodajmy, że część materiałów zgromadzonych przez Breżgo znajduje się obecnie również w zbiorach Łotewskiego Państwowego Archiwum Historycznego. Większość spośród nich to odpisy dokumentów z Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, sporządzone w latach dwudziestych XX w.⁷⁴ W Łotewskiej Bibliotece Narodowej przechowywany jest także cenny zbiór map z XVI w., obejmujących m.in. rejon Łatgalii. W ostatnich latach zostały one udostępnione na stronie internetowej, a także w formie wydawnictwa na płycie CD⁷⁵.

Źródła do dziejów ziem łatgalskich przechowywane są także w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym (Lietuvos valstybės istorijos archyvas) w Wilnie oraz tamtejszej dawnej Bibliotece Wróblewskich (wcześniej Lietuvos mokslų akademijos biblioteka, od niedawna Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka). Zgromadzono tu dość obszerne zbiory związane z dawnymi Inflantami Polskimi rodzin Platerów, Borchów, Weissenhofów, Sokołowskich, Romerów i innych. Większość z nich to dokumenty z XVIII–XIX w., ale występują też pojedyncze, starsze zabytki. Przykładowo w zespole Platerów jest przechowywany obszerny zbiór dokumentów związanych z dobrami Liksna. Najstarsze spośród nich pochodzą z końca XVI w., a zalicza się do nich np. spis poddanych zamieszkujących ziemie należące do Liksny, datowany na lata 1600–1601⁷⁶. Z kolei w zespole Weissenhofów znajduje się m.in. zbiór materiałów związanych z rodziną Korffów, zawierający dokumenty z lat 1599–1614⁷⁷.

*

W zaprezentowanym tekście scharakteryzowano jedynie wybrane źródła do dziejów ziem łatgalskich w ostatnim czterdziestoleciu XVI w., przechowywane w archiwach Wilna i Rygi. W sumie stanowią one solidną podstawę do badań m.in. nad zagadnieniami związanymi z własnością ziemską, charakterem i zakresem osadnictwa, czy genealogią miejscowej szlachty. Źródła te czekają jednak nadal na swoich badaczy, którzy podejmą trud pełniejszego nakreślenia przeszłości ziem łatgalskich w najwcześniejszym okresie ich przynależności do państwa polsko-litewskiego.

---

⁷⁴ LVVA, zesp. 6984, inw. 1 (Breżgo Boleslava personīgais fonds). B. Breżgo odbył w okresie międzywojennym szereg kwerend w polskich archiwach, poszukując źródeł do przeszłości Łatgalii. Efektem tych poszukiwań jest m.in. praca: *Latgolas pagotne*, I, Daugavpilī 1943.

⁷⁵ *Latvija 16.–18. gadsimta kartēs*, Latvijas Nacionālā Bibliotēka 2002; <http://data.lnb.lv/nba05/kartes/frame.htm> <dostęp: 2012–04–29>.

⁷⁶ LVIA, zesp. 1276, inw. 3, sygn. 1.

⁷⁷ Ibid., zesp. 1505, inw. 1, sygn. 487.

Paweł A. Jeziorski, Sources to the History of the South-East Livonia (later the Polish Livonia) in the Years 1561–1600 at the Archives of Riga and Vilnius

Summary

The purpose of this article is to present selected sources to the history of Latgale in the years 1561–1600, the earliest period of the participation of the former Livonia in the Polish-Lithuanian Commonwealth. Currently the records are stored in the archives and libraries of Riga and Vilnius cities. Latgale, one of the major contemporary historical regions of Latvia, since the late 17th century was called the Polish Livonia, but within the borders of Poland it stayed to 1772. The article discusses selected sources stored in the Latvian State Historical Archives (*Latvijas Valsts vēstures arhīvs*) in Riga and in the External Archives of the City Council of Riga (*Rīgas Magistrate Arejais Arhīvs*), as well as the National Library of Latvia (*Latvijas Nacionālā Bibliotēka*). Characterized were also fonds stored in the Lithuanian State Historical Archives (*Lietuvos Valstybės istorijos archyvas*) in Vilnius and the former Wróblewski Library (*Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*) in Vilnius. Moreover, there was discussed the fate of public and private archives and libraries that had in their holdings sources to the history of Latgale in the last forty years of 16th century that within the 19th and first half of the 20th century were dispersed or destroyed. The attention was focused on the selected archives and libraries of Polish-Livonian nobility. Furthermore, there was discussed the holdings and fate of the Daugavpils municipal archives that was almost completely destroyed in the late 18th century.